

Od çərşənbəsi - Üskü çərşənbə...

"Novruz bayramı və onun tərkib hissəsi olan ilaxır çərşənbələrin bir əsrarəngizliyi də ondadır ki, bu zaman insan özünü təbiətin bir parçası kimi görür və təbiətlə eyniləşdirir. Elə ilaxır çərşənbələrin adlandırıldığı təbiət ünsürlərinin də hərəsində insan özünü bir cürə görür, bu ünsürlərə tapınmaqla təbiətlə canlı təmasa daxil olur". Bu sözləri SİA-ya açıqlamasında filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, AMEA Folklor İnstitutunun aparıcı elmi işçisi Şakir Albalyev deyib.

MÜNASİBƏT

O bildirib ki, od çərşənbəsində də insan həm oda müqəddəs baxışlarını ortaya qoyub, həm də odun özü ilə təmasda olmaqla ondan faydalanıb, həm də ki, lazım gəldikdə odun özünü də himayə edib, müqəddəs bildiyi odu qoruyub saxlamağı özünə borc hesab edib: "Professor Azad Nəbiyev yazır: "İlaxır çərşənbələrin ikincisi od çərşənbəsidir. Buna xalq arasında "Üskü çərşənbə", "Üskü gecəsi", "İkinci çərşənbə", yaxud da əzizləmə məqsədilə "Addı çərşənbə" də deyilir. Od çərşənbəsi Güneşə, oda, odu qoruyub saxlamaq inamına tapınma ilə əlaqədar yaranıb. Zərdüşt görüşlərindən hələ çox-çox əvvəl insanlar təbiəti canlandıran, torpağı isidən güneşi, onu yerdeki rəmzi olan odu təsəvvürlərində rəmzləşdiriblər. Belə bir etiqad yaranmışdı ki, insanlar güneşi və odu nə qədər əzizləsələr, oxşasalar, təbiət o qədər tez isinər, adamlara xoşbəxtlik gətirər".

Od çərşənbəsi adından da göründüyü kimi, odla, istiliklə bağlı olub, insanların oda inamlarını ifadə edib. Odun, işığın, enerjinin kainatdakı ən böyük və tükenməz mənbəyi isə Güneşdir. Güneş isə göyü də, yeri də (hələ desən, yerin altını da) isindirib, qızdırıb həyat enerjisi ilə külli-kainata dirilik bəxş edir. Təbiətə və təbiətin ayrılmaz parçası

olan insanlara həyat enerjisi – dirilik verən odun real həyatdakı funksiyası qədim mifik görüşlərdə də öz inikasını tapıb. Mirçə Eliadenin aşağıdakı fikirləri də odun müqəddəs həyatvericilik missiyasını göstərir: "Od hansı təbiətə malik olmasından asılı olmayaraq, insanı "ruha" çevirir: məhz buna görə də şamanlar "odun sahibi" hesab olunur və közərməmiş kömür onları yandırır".

Odun yandırır məhv etmək təbiəti olsa da, közərməmiş kömür belə şamanları yandırmağından, odun sahibi sayılırlar; çünki müqəddəs od insanı ekstaz halına salır, başqa sözlə, insanı ruha çevirir. Odun insanı ruha çevirməsi isə həm də insana mənəvi güc - enerji verməsi deməkdir. Bu mənada odun enerji – həyat mənbəyi olması özünü bu tərəfdən də nümayiş etdirir. Onu da qeyd edim ki, çərşənbə ocağının (eləcə də Novruz tonqalının) odu mifik şüurda müqəddəsliyi təmsil etdiyindən heç vaxt dağıdıcı fəsadlar (yanğın fəlakəti və s.) törətmir, həmçinin bu od heç vaxt od olub insanları yandırır, əksinə, insanları mənən yüngülləşdirir. Belə ki, uşaq vaxtlarımda kənddə-kəsəkdə gur çərşənbə tonqalları çatılanda, düzü-dünyanı, yeni bütün kəndi çərşənbə yalavları (alovları) bürüyəndə, adama elə gəlirdi ki, bu saat hər yan od tutub yanacaq, külə dönəcək. Amma nəticədə heç nəyə və heç kəsə heç zərər olmurdu, heç bir ev, heç bir insan bu tonqallardan ziyan çəkmirdi. Yaxud da dağlarda, yaldamada lopa yandırır, fırladıb göyə atardılar.

Yadımdadır, uşaq idim. Kənddə qonum-qonşu yığış bəyram tonqalı yandırmışdılar. Böyükklər də bu iri tonqalların üstündən: "Ağrım-uğrum odlara" deyib tullanırdılar. Mən də cəhd eləyib tullanmaq istədim, ancaq tonqalın böyük olduğunu və alov dilimlərinin göyə bülənd olduğunu görüb dayandım. Bunu gören qonşular tez mənə ürək-dirək verib: "Qorxma, bu çərşənbə tonqalıdır, hoppan, adamı yandırmaq, çərşənbə tonqalının üstündən tullanarlar. Oda düşsən də yanmazsan", – dedilər.

Bu sözlərdən sonra özümü oda toxudum, demək olar ki, odun içindən atlanıb keçdim. Doğrudan da, mənə heç bir şey olmadı və bundan sonra daha da cəsarətlə odun üstündən o tərəf-bu tərəfə sıçrayıb keçdim. Bu fakt həm də onu göstərdi ki, yuxarıda misal gətirdiyim M.Eliadenin fikirlərindəki şamanları közərməmiş kömürün yandırılması ilə müqəddəs çərşənbə odunun bayram keçirənləri yandırması inamı üst-üstə düşür. Üstəlik, həmin məqamda bayram iştirakçıları "Odun sahibi" olan şamanlarsayağı şamanlıq aktına girmiş olurlar. Bir də bunlarla yanaşı, bu zaman od çərşənbəsi (ümumiyyətlə, çərşənbə odu) öz odu ilə insanları "ruha" çevirir, yəni ruha çevrilmə dedikdə insan ruhən təmizlənir, mənəvi gücə yiyələnir, mənən-ruhən güc toplayır,

sor Azad Nəbiyevə istinad etməklə yazır: "Od çərşənbəsi əski görüşlərlə bağlıdır... Odlu çərşənbədə adamlar sübh tezdən hündür bir təpənin üstündə tonqal qalayadılar. Həmin tonqalın dövrəsinə tonqal qalayadılar. Güneşin doğmasını gözləyirdilər. Elə ki, Güneş doğdu, hamı onu salamlayan "Qodu Xan" nəğməsinə oxuyar, tonqalın başında dövrə vurur, sonra da hərə tonqaldan öz məşəlini yandırır ocaqlarını alışıdırmaq üçün evə tələsərdilər... Adamlar tonqalın dövrəsində dolandığca, eləcə də gəlib öz ocaqlarını yandırdıqca oxuyardılar:

**Qodu Xan, Qodu Xan,
Söndürmə ödu Xan.
At üstə od gətir,
Ulusa od gətir.**

daxilən arınıb-durularaq yeni mənəvi ab-havaya köklənir, sağlam ruha yüklənir.

Güneşi, odu həyat, dirilik mənbəyi hesab edən ulularımızın mifik dünya-görüşündən də bu, təsirsiz ötürməyib. Azərbaycan mifoloji mətnlərindən birində deyilir: "Cinnər, əjdahalar Günün düşmənidirlər. Ona hücum edib boğmağa çalışırdılar. O zaman Güneşlə cinnər, əjdahalar arasında bərk dava düşür. Amma Güneş təkcinnər, əjdahalar çox. Güneşin gücü bu davada tükənməyə başlayır. Onun qüvvəsi qurtardıqca cinnər, əjdahalar Güneşi daha da boğmağa çalışırlar. Güneşin tək olduğunu, boğulduğunu gören adamlar ona kömək etməyə başlayırlar. Adamların yerdeki hücumunu gören cinnər, əjdahalar qorxub tez Güneşi buraxırlar. O saat da qaçıb dağılışırlar. Davada Güneş çox boğulduğundan rənginə qızıl qan gəlir. Ona görə də Güneş tutulandan sonra rəngi qıpqırmızı olur".

Güneşlə bağlı animistik təsəvvürlər aydın görünür. Cinnər, əjdahalar qara qüvvələrin təmsilçisidirlər və işığın, nurun, odun daşıyıcısı olan Güneşə qarşı vuruşurlar. Bu zaman adamlar Güneşin tərəfinə keçməklə onu məğlubiyyətdən xilas edirlər. Mifoloji mətn Azərbaycan xalqının mifik təsəvvürünü əks etdirdiyindən, məndəki adamlar da xalqımızı ifadə edir. Demək, xalqımız Güneşə, oda tapınmaqla onu dirilik mənbəyi hesab etməklə yanaşı, eyni zamanda Güneşin müdafiəçisi kimi çıxış edib, öz növbəsində Güneşi canlı simada təsəvvür edib və onu yad qüvvələrdən qorumağa qalxıb. Bu mənada ilaxır çərşənbələrdən birinin Güneşə, Güneşin bəlgəsi sayılan oda bağlanması da xalqımızın bu kimi müqəddəs mifik baxışlarını ortaya qoyur".

"Tədqiqatçı Kəmalə Osmanova "Xalq mərasimləri və nəğmələri" kitabında profes-

**Sözü bal Qodu Xan,
Özü al Qodu Xan.**

**Qodu Xan daldadır,
Al atı yaldadır.
Don tikək Qoduya,
Arx çəkək Qoduya.
Sözü bal Qodu Xan,
Özü al Qodu Xan.**

"Qodu" əksliklərlə, istiliklə əlaqədar olduğundan, o güləndə gün çıxır, ağlayanda yağış yağır, soyuq olur. Burdan apaydın görünür ki, Qodu iki əksliyin başlanğıcıdır".

Qodu nəğməsinin məzmunundan bir daha anlaşırlar ki, Qodu öz mahiyyətində odu və odu söndürə biləcək yağışı (suyu) əks etdirməklə əksliyin vəhdətini işarələyir. Bu da yenə birbaşa kaos-kosmos dünyalarının qarşı-qarşıya dayanmasını simvollaşdırır. Su ünsürü qışı, od ünsürü baharı (Novruz) təmsil edir. Qışdan yazı keçid nöqtələrindən biri olan od çərşənbəsində Qoduya müraciətlə "Söndürmə odu, Xan" söylənməsi də insanların yaz güneşinin bəlgəsi olan odun sönməməsi arzusunun inikasidir. Amma eyni zamanda düşünəndə ki, bu zaman aralıq yeni həyatın geliş ərafəsidir, bu ərafədə odla su bu mübarizə zəminində həm də birləşib birlik yaradır; yeni həyatın ilkin rüşeymlərini təşkil edib, odla su başlanğıcları olmaqla diriliyi – yeni canın, yeni həyatın nüvəsini yaradırlar.

Yuxarıda oxuduğumuz od çərşənbəsi ritualının keçirilməsindən bir daha aydın olur ki, od çərşənbəsində məqsəd insanların od əldə etməsi, odu qoruyub saxlaması və od-ocaqlarını yandırmaqla öz diriliklərini təmin etməkdir" - deyərək, əlavə edib.

Söylü Ağazadə